

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Pasen 2010

Biografie en religie

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
14e jaargang nr. 2, Pasen 2010

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
Paasrood 1
Thema: Biografie en religie 2
Serie: Het bewogen begin 14
Lijdenstijd 17
Levensbericht 20
Bestuur en instellingen 23
Berichten uit de gemeenten 27
Allerlei 28
Internationaal 30
Boeken 34
Aankondigingen 37
Gestorvenen 38

Redactie

Nelle Amons, Bastiaan Baan,
Jolanda van Dam, Jos van Damme,
Marianne de Nooij

Redactie-adres

In beweging, p/a mw. J. van Dam,
Putterweg 64, 3851 GE Ermelo
tel. 0341-550606
e-mail: inbeweging@unica4.nl
Ook voor inlichtingen over abonnementen

Financiën en advertenties

Jos van Damme, tel. 0318-416079
e-mail: josvandamme@chello.nl

Druk

Drukkerij Modern, Bennekom

Kopijdata:

Pinksternummer 1 april 2010
Michaëlnummer 1 juni 2010
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@unica4.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te
plaatsen.
*Illustratie omslag: 'Zwischenzeit gegen
Ostern', Paul Klee (1938). Kunstsammlung
Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf*

De Christengemeenschap
in Nederland en Vlaanderen
Adressen (geen postadres)
en tijden van diensten

M=mensenwijdingsdienst, K=zondagsdienst voor de
kinderen, info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 072-5613144
M zo 10, di 9, do 10, za 9 (info), K zo 9 (info)
Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 020-6420769,
bgg 6628346. M zo 10, di 7, wo 9, do 9, za 9,
K zo 9.30 (info)
Antwerpen, H. Consciencelaan 107, Morsel,
03-8305860. M zo 10, wo 7 (info), do 10 (info),
vr 9.30, K zo 9.15 (info)
Arnhem, Brugstraat 5, 026-3708049,
bgg 06-20018689. M zo 10 (info), do 9.30 (info),
K zo 9.30 (info)
Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 070-3634898
M zo 10.15, wo 10 (info), do 8 (info), vr 10.30
(info), K zo 9.30
Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 0343-517467
M zo 10.30 (info), do 9.30 (info), K zo 10 (info)
Eindhoven, Dorpstr 122, Veldhoven, 040-2221009,
bgg 2520498. M zo 10.45 (info), wo 9.30, vr. 9.30
(info) K zo 10 (info)
Het Gooi, Veldweg 1, Bussum, 035-5417957,
bgg 6563160. M zo 10, do 10 (info), K zo 9.30 (info)
Groningen, Lauwersstraat 3, 0592-347059,
bgg 050-3096437
M zo 10.30 (info), do 10 (info), K zo 10 (info)
Leeuwarden, Droevendal 9, 058-2151708,
bgg 2803558. M zo 10.15 (info), do 9.15 (info),
K zo 9.45 (info)
Leiden, Vestestraat 39-49, 071-5121459,
bgg 06-11302133. M zo 10.30 (info), za 10.30
(info), K zo 10 (info)
Meppel, Catharinastraat 44, 0522-452699
bgg 0521-578178. M zo 10.15 (info),
K zo 9.45 (info)
Middelburg, Lange Noordstr. 62, 0118-615459, bgg
583352. M zo 10 (info) K zo 9.15 (info)
Rotterdam, Lumeystr. 33, 010-4662586, bgg 4862586
M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30, K zo 10
West-Brabant, Minckelersstraat 27, Breda,
076-5422983, bgg 5021945. M za 9.30 (info)
Zeist, van Tetslaan 4, 030-6913868, bgg 6921173
M zo 10.30, di 8, wo 9, vr 10 (info), za 9,
K zo 9.30
Zutphen, Badhuisweg 27, 0575-352403, bgg 06-
40717174. M zo 10.30, di 9.15 (info), do 9.15
(info), za 10 (info), K zo 10 (info)

Landelijk secretariaat: 070-3451506
Groot Hertoginnelaan 4
2517 EG Den Haag
E-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl
Website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

De menselijke biografie is een unieke schepping, die door iedere mens individueel wordt vormgegeven. Het religieuze leven kleurt de levensloop en daarover gaat dit Paasnummer van In beweging. Welke rol speelt de Christengemeenschap in mijn leven? Heeft mijn leven zin als ik moet lijden? Hoe kan Christus werkzaam zijn in de loop van mijn leven? Deze vragen komen aan de orde in het themagedeelte. In de serie 'Het bewogen begin', die nog loopt tot aan het Michaëlnummer, vindt u de lotgevallen van Ludovicus Mirandolle, over wie Rudolf Frieling na zijn overlijden schreef, dat hij de heilige drie koningen tot peet had gekregen. Een vergelijkbaar motief, over 'de vierde koning', klinkt in het levensbericht van Jan de Bats, die onlangs in januari overleed tijdens een Driekoningenspel in de Rotterdamse gemeente. In een bijdrage van Marjolein te Pas over de Lijdenstijd komt een cruciaal moment uit de biografie van Simon Petrus geheel in het teken te staan van sterven en verrijzen. Ook de beide boekbesprekingen gaan over cruciale gebeurtenissen in een mensenleven: het sterven van een kind, de verschrikkingen van oorlog en de gevolgen daarvan. Zowel in het artikel over Simon Petrus als in de beide boeken gaan de auteurs op zoek naar biografische opstandingsmotieven.

Marianne de Nooij

Paasrood

Wanneer licht door de duisternis schijnt, nemen wij de kleur rood waar. Zo zien we bij zonsop- en zonsondergang de hemel rood oplichten, omdat het licht door een dikke, troebele luchtlaag heendringt. Rood is doorgaans de kleur die wij met gevaar verbinden, met goddelijke toorn en met de zonde (Jes. 1,18), met de werking van het kwaad (Op. 12,3), maar ook met de rode gloed en warmte van ons innerlijk: met de liefde.

Uitdrukkingen uit het Nederlandse taalgebruik geven onze innerlijke zielsgesteldheid weer: het schaamrood stond mij op de kaken, rood worden van woede, hij of zij heeft rode wangetjes als uitdrukking van een gezonde gelaatsuitdrukking. Het is de werking van ons bloed, bemiddelaar tussen lichaam en ziel, de drager van ons Ik, waarmee wij met de geest verbonden zijn. Tijdens de Lijdenstijd beleven wij de zwarte kleur van de dood aan het altaar. Het zwart schept bewustzijn van onze tekortkomingen, van machteloosheid en van voortdurend werkende doodskrachten in ons. Hoe meer we dit aanvaarden en deemoedig leren dragen, des te sterker kan in ons Ik de opstandingskracht van Christus gaan werken.

In de schilderkunst wordt de opgestane Christus vaak met een bloedrode mantel afgebeeld, zoals op het Isenheimer altaar te zien is. Zo verschijnt het paasrood van de Herrezene aan de altaren van de Christengemeenschap als glans van het leven, als de overwinning van de dood en de uitdrukking van vreugde. Het is de rode kleur van zijn offerbloed die de duisternis van de materie en de dood doordringt.

Paul-Philippe Stevens

Thema: Biografie en religie

Het religieuze element in de menselijke levensloop staat centraal in het themagedeelte van dit Paasnummer. Nelle Amons zocht vier mensen op met de vraag 'welke plaats neemt de Christengemeenschap in jouw leven in?'; twee mensen met een lang leven reeds achter zich en twee mensen met naar verwachting nog een lang leven voor zich. Biografisch werker Ingrid Deij schreef een bijdrage over de omgang met het leed dat een mens in zijn leven tegenkomt. Tot slot onderzocht Marianne de Nooij hoe de werkzaamheid van Christus door de levensloop heen steeds weer anders en ook altijd weer hetzelfde is.

De Christengemeenschap in mijn leven

door Nelle Amons (gemeente Driebergen)

Rie Hakvoort-Loggers

Als oudste van vier kinderen wordt Rie in 1918 geboren in Rotterdam, in een gezin waar de kinderen geen kerkelijke religieuze opvoeding krijgen, waarschijnlijk juist omdat haar vader zelf streng hervormd werd grootgebracht. Vader heeft moderne opvattingen met betrekking tot bijvoorbeeld scholing, waardoor Rie een opleiding tot

apothekersassistente kan volgen.

In haar kindertijd heeft zij ervaringen, die zij als heel eigen beleeft: op zondag mag zij bijvoorbeeld wandelen met een vriendinnetje en eens neemt die haar mee naar de zondagschool. Zij merkt dat zij op de vraag of zij nog eens wil komen, graag ja wil zeggen, maar stelt dat thuis niet aan de orde, omdat zij denkt dat dat verkeerd zal vallen bij haar moeder. Ook overkomt het haar als 9- of 10-jarige eens, liggend in haar bed, dat zij door het dakraampje een ster ziet en dan iets beleeft, dat zij een 'gesprek met een ster' noemt, 'in de stilte'. Pas later zal op de vraag die dit in haar wakker roept, een antwoord komen.

Zij trouwt in 1944, het huwelijk blijft kinderloos. Door een bevriend echtpaar, familie Brusse, worden zij en haar man meegenomen naar lezingen van Willem Zeylman van Emmichoven en Leen Mees en zo leren zij de antroposofie én de Christengemeenschap kennen. Die lezingen worden namelijk nog al eens gehouden in de kapel van de Christengemeenschap in Amsterdam, direct naast het huis waar de antroposofische bibliotheek en het zaaltje zijn waar de leden van de Antroposofische Vereniging bij elkaar komen. "Bovendien ontmoette je elkaar op cursussen. Bij een uitvoering van Olaf Åsteson, bij de school, bij het zangkoor van de Christengemeenschap". Rie gaat schilderen

bij Erna Landweer en dat inspireert haar. Door dit alles stelt zij aan de heer Ogilvie de vraag "Mag ik er bij horen?" en wordt lid van de Christengemeenschap. Het blijkt ook handig dat zij een rijbewijs en een auto heeft – voor vrouwen in die tijd nog niet zó gewoon – waardoor zij regelmatig chauffeuse is voor Ogilvie of anderen. Inmiddels is het echtpaar naar het zuiden verhuisd, omdat haar man van baan verandert. En daar, alweer door een vraag, gaat zij als vrijwilligster op Bronlaak werken en brengt daar in de praktijk wat zij bij Erna Landweer heeft geleerd. Bij een lezing van Eva Mees over kunstzinnige therapie wordt zij enthousiast en denkt: 'dat is iets voor mij' en als er plannen worden ontvouwd voor het oprichten van de Wervel, denkt zij meteen: 'daar wil ik wel aan meedoen!'. Zij wordt kunstzinnig therapeute en werkt als zodanig gedurende twintig jaar. Zij en haar man hebben vele jaren kinderen in huis die geen goed onderdak hebben, bijvoorbeeld door ziekte van de moeder of omdat zij naar de vrijeschool gaan ver van hun ouders. Deze kinderen blijven vaak een aantal jaren, tot hun problemen zijn opgelost. Met één meisje dat lang bij hun in huis is geweest is nog steeds goed contact.

In 1967 wordt Rie lid van de Antroposofische Vereniging. Zij beleeft sterk dat zij van jongs af aan en misschien al vanuit haar vorige leven als het ware in de richting van de Christengemeenschap en de antroposofie is geleid: "Anders had ik het niet herkend. Het was alsof er al vanaf mijn kindertijd steeds mensen om me heen zijn die me vragen stellen of me meenemen, hoewel ik me in mijn jeugd nog niet bewust was van mijn eigen 'op zoek zijn'. Ik ben als het ware de Christengemeenschap en de antroposofie tegengekomen, zij zijn me toegevalen." Daarbij beleeft zij zichzelf en ook haar beroep als kunstzinnig therapeute als staande tussen de Christengemeenschap en de Antroposofische Vereniging in, 'in het midden'.

Max Rutgers van Rozenburg

Van jongs af aan waren zowel de antroposofie als de Christengemeenschap in het leven van Max aanwezig. In het huis in Middelburg, waar hij met zijn moeder en zusjes woonde, vond namelijk de ledenavond van de Antroposofische Vereniging Zeeland plaats, geleid door de geestelijke Joost Nijkerk. Daar leerde hij als kind ondermeer het echtpaar Guépin, Hélène Rens-Portielje en de oogarts Nordlohne kennen. "Ik stond er bij en keek ernaar. Mijn moeder Elisabeth Lantsheer was door en door antroposoof en is later priester geworden." Hij ging naar het gymnasium in Middelburg. Dan vraagt zijn moeder: "Is het Freies Jugendseminar (een initiatief van de Duitse Antroposofische Vereniging en de Christengemeenschap samen voor jongeren tussen schooltijd en studie) niet iets voor jou?". Toen werd de richting van het Jugendseminar in Stuttgart ingeslagen, waar vele coryfeeën uit beide bewegingen doceerden. Gevoelsmatig was het beleven: "Wat ik hier hoor en beleef is ongelooflijk. Daar hoor ik bij, daar wil ik voor gaan." Kerstmis 1965 maakt Max dan in Duitsland

zijn eerste mensenwijdingsdienst mee, die een diepe indruk op hem maakt en in januari '66 beseft hij: 'Dit is het dus voor mij'. Vanaf dat cruciale moment in zijn leven gaat hij zich inspannen voor beide bewegingen. Hij trouwt in de Christengemeenschap, het echtpaar krijgt vijf kinderen. Ook in hun opvoeding spelen de antroposofie en de Christengemeenschap een vanzelfsprekende rol. Het gezin woont in Amsterdam, waar ook zijn moeder inmiddels woont en werkt als geestelijke van de gemeente Amsterdam. Het is de tijd dat 'de Bast' (een cultureel café) en het tijdschrift Jonas van de grond komen. Later verhuist het gezin naar Driebergen.

Door zijn levenskeuzes wordt Max ook bestuurlijk actief en maakt jarenlang deel uit van vele besturen, ondermeer het Landelijk Bestuur van de Christengemeenschap en sinds 2001 tot nu van de Antroposofische Vereniging in Nederland als penningmeester. Omdat hij de soms te strikt gehanteerde scheiding tussen de Christengemeenschap en de AViN als onvruchtbaar beleeft, heeft hij in die laatste functie enige jaren geleden het initiatief genomen voor regelmatige gesprekken tussen vertegenwoordigers van de synode van de Christengemeenschap en het bestuur van de AViN.

"Mijn verbinding met de Christengemeenschap was en is gevoelsmatig, de karmische herkenning van beide bewegingen was evident. De antroposofie heb ik vooral als waarheid ervaren. Wat ik in de mensenwijdingsdienst beleef komt heel diep binnen, met name de woorden van de epistels. Ooit ben ik in Amsterdam begonnen met minstreren toen Maarten de Gans het initiatief nam ook elke dinsdagmorgen om 7 uur de mensenwijdingsdienst te gaan houden." Door zijn bestuurswerk bij de Antroposofische Vereniging heeft Max meer verbinding gekregen met de antroposofie en de antroposofische scholingsweg. Er zijn wel tijden geweest dat er in zijn leven wat meer afstand tot de Christengemeenschap was.

Wat het sociale element daarvan betreft: vanuit zichzelf heeft hij daar niet zo'n behoefte aan, maar hij vindt het wel belangrijk – het is tenslotte een gemeenschap – en hij blijft daarom toch ook koffiedrinken na de dienst. Als hij zo terugkijkt, beseft hij dat zijn moeder in zijn leven een heel belangrijke wegbereider is geweest, zonder dat zij hem al te zeer stuurde.

Leneke van Maris en Lody Steenvoorden

Lody: "Ik ben in 1986 geboren in Loosdrecht als jongste van drie dochters. Later groeide ik op in de buitenwijken van Parijs en vanaf mijn zesde jaar in Austerlitz en Zeist. In Parijs en Zeist heb ik op de vrije school gezeten, zowel op de onder- als bovenbouw."

Leneke: "22 jaar geleden werd ik in Eindhoven geboren. Ik kreeg een zus en toen onze tweelingbroers op komst waren, verruilden we het stadse voor een dorp in de buurt: Nuenen. We groeiden onbezorgd op, hadden veel fijne mensen om ons heen. Naarmate ik wat ouder werd, werden vanzelfsprekendheden als geen tv en weinig suiker minder vanzelfsprekend. Ik zwoer dan ook dat mijn kinderen later net zoveel tv mochten kijken als ze maar wilden."

Lody: "In Parijs kozen mijn ouders voor ons voor de vrije school. Toen we weer naar Nederland kwamen was 'een vrije school in de buurt' dan ook een van de belangrijkste criteria voor de plaats waar wij terecht wilden komen. Met name aan de onderbouw heb ik goeie herinneringen. In de achtste klas veranderde dat, omdat mijn thuissituatie veel aandacht en energie vroeg. De laatste jaren van de middelbare school waren aftellen tot ik mocht en kon gaan doen wat ik zo graag wilde: met kinderen werken!"

Leneke: "Ik ging naar de vrije school in Eindhoven, van de peuters tot aan de twaalfde klas. Naar school gaan deed ik erg graag, ik had er veel vrienden en vriendinnen en

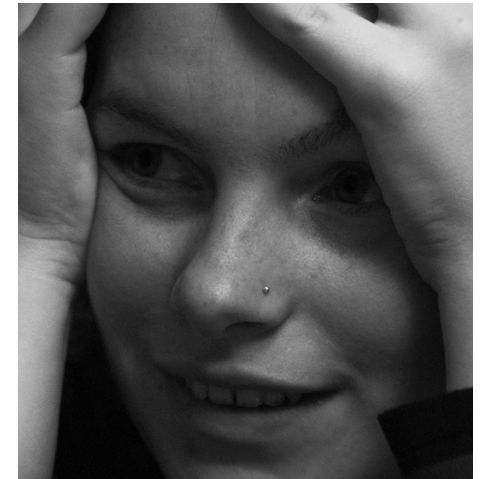

Lody Steenvoorden

genoot van het leren. Natuurlijk ging dat bij vlagen, maar al met al kan ik zeggen dat ik een fantastische schooltijd heb gehad."

Lody: "Na de twaalfde klas liet ik met genoegen het Zeister leventje achter me en ben ik in Nijmegen HBO pedagogiek gaan studeren, een reguliere opleiding. Want pas als je het reguliere werkveld goed kent, kun je echt vanuit jezelf een keuze maken tussen antroposofisch dan wel regulier werken! Al van jongs af aan wilde ik een 'lieve miss Hannigan' worden (van de musical Annie). In mijn studie heb ik me met name gericht op de kinder- en jeugdpsychiatrie, waarin ik ondertussen ook werkzaam ben."

Leneke: "Van jongs af aan wilde ik ontwikkelingswerk doen. Na de twaalfde klas werkte ik een half jaar in Bolivia als vrijwilligster in verschillende projecten. Ik genoot met volle teugen, maar kwam mezelf en mijn idealen ook keihard tegen: ik wilde de wereld verbeteren, maar dat verbeteren bleek moeilijker te zijn dan ik dacht. Bij terugkomst in Nederland had ik nog steeds geen idee hoe de wereld te verbeteren en wat voor studie dan. Het werd psychologie, op de bonnefooi naar Amsterdam. Momenteel ligt mijn studie een jaar stil, omdat ik moeder ben geworden. Maar begin

Leneke van Maris

april mag ik weer aan de bak en gemotiveerder dan ooit ga ik de statistieken en de theorieën weer aan. Niet omdat ik dat nou zo leuk vind, maar omdat ik door de wetenschap met psychologie een steentje bij wil dragen."

Lody: "Als kind ben ik drie keer met de Christengemeenschap op kinderkamp en twee keer op jeugdkamp geweest in België. Vanaf mijn 18e ben ik als staflid actief geweest: de eerste vier jaar op het kinderkamp in Rogery en sinds twee jaar op het vakantie'vier'kamp voor gezinnen. Ik weet nog goed, toen ik voor het eerst als staflid meeging, dat we spraken over de indeling van ons kampterrein. Op alle plekken waar een ingang van het veld was werden de tenten van de kinderen 'beschermd' door een tent van de staf. Of een ander voorbeeld: alle kinderen werden minstens eenmaal per kamp besproken, zodat we voor iedereen zorg en aandacht hadden. Dat was voor mij een praktisch voorbeeld van de zorg en het bewustzijn waarmee we onze kampen vormgeven. Prachtig vond ik dat! De gesprekken en waardering die ik voelde voor de verschillende priesters die ik heb leren kennen, alsook steeds meer kennis over de achterliggende gedachte van bij-

voorbeeld de mensenwijdingsdienst hebben een grote rol gespeeld in mijn groeiende verbondenheid met de Christengemeenschap. En natuurlijk zijn er altijd dingen waar ik graag over in gesprek of discussie ga. Ook daar voel ik de vrijheid om mijn eigen mening te hebben. Als ik het goed begrepen heb, heeft de Christengemeenschap als zodanig ook geen op zichzelf staande mening, dus mag dat ook."

Leneke: "Van jongs af aan ging ik naar de kinderdienst in het kerkje in Veldhoven. Daar ontmoette ik vriendjes en vriendinnetjes en genoten we samen van de verhalen die er verteld werden. De jeugdwijding vond ik een enorme uitdaging. Net na de aanslagen op het WTC vroegen we ons af welke god de kapers hadden of waarom je wel of geen donor werd. Actualiteit en godsdienst bij elkaar, dat triggerde me. De diensten stonden me wel eens tegen, de eerste keer viel ik bijna flauw. Op de kampen ontdekte ik de diensten op een andere manier: met z'n honderden in een tent boven op een berg in de Belgische Ardennen, ja dat was fijn! Nu als staflid van diezelfde kampen merk ik dat de Christengemeenschap een heel belangrijk aandeel heeft in het kamp. Wat en hoe precies kan ik niet zeggen, maar wel dat er bijzondere ontmoetingen plaatsvinden rond de diensten en de dagsluitingen. Waarden die in de Christengemeenschap bestaan, zoals de ander echt zien, kom ik op kamp in de meest natuurlijke vorm tegen."

Lody: "Met een kamp en met een staf bereik je een vorm van saamhorigheid, een samen delen, aandacht hebben voor het 'hele' kind of de jongere en je medestafliden. Ik heb een aantal keren het zingen geleid. Dan zijn er momenten, dat je ineens een ervaring kunt hebben waar je door geraakt wordt. Een echt 'kippenvel moment', alsof iedereen ineens op eenzelfde golflengte zit! Het volgende moment zit je met iemand verward in een super interessant gesprek bij het kampvuur of klets je bij een maaltijd met een groepje kinderen en stellen ze vragen die je helemaal aan

het denken zetten."

Leneke: "Op mijn eerste kamp werd ik voor mijn gevoel echt gezien zoals ik was. Ik kende niemand, vond het doodeng, maar het hoort tot de fijnste weken van mijn leven. Meteen nam ik me voor: dit wil ik ook voor anderen mogelijk maken. Buiten het kamp ga ik niet naar de dienst. Maar toen ons zoontje onderweg was, werd ik herhaaldelijk wakker met het gevoel 'hij wordt gedoopt'. We zijn gaan nadenken en praten over de doop. En zo is Marin in oktober in Amsterdam gedoopt, heel mooi en erg bijzonder... Ook hier speelden onze dierbaarste kampvrienden een grote rol en merkten we dat de Christengemeenschap voor ons niet aan een plaats of kerkgebouw gebonden is, maar aan de gemeenschap lieve mensen die we vanuit de kampen kennen."

Lody: "De dienst maak ik eigenlijk alleen mee als we met onze staf naar een dienst gaan tijdens een voorbereidingsweekend of reünie en natuurlijk op kamp. Ondanks dat voel ik me wel echt verbonden met de Christengemeenschap als geheel. Afgelopen jaar heb ik Maria mogen zijn in het kerstspel in de gemeente Arnhem. Hierbij heb ik mij gedurende langere tijd geconcentreerd op Maria en haar kind. Daarnaast heb ik bij de kerstnachtdienst met een groepje leeftijdgenoten het zingen verzorgd. Ik was nooit eerder bij de kerstnachtdienst van de Christengemeenschap geweest, maar wat een overweldigende ervaring! Het was alsof die hele dienst opgedragen werd aan het kind waar ik me gedurende langere tijd zo mee verbonden heb. Dat was voor mij een ervaring, waarbij ik me echt deel kon voelen van de Christengemeenschap."

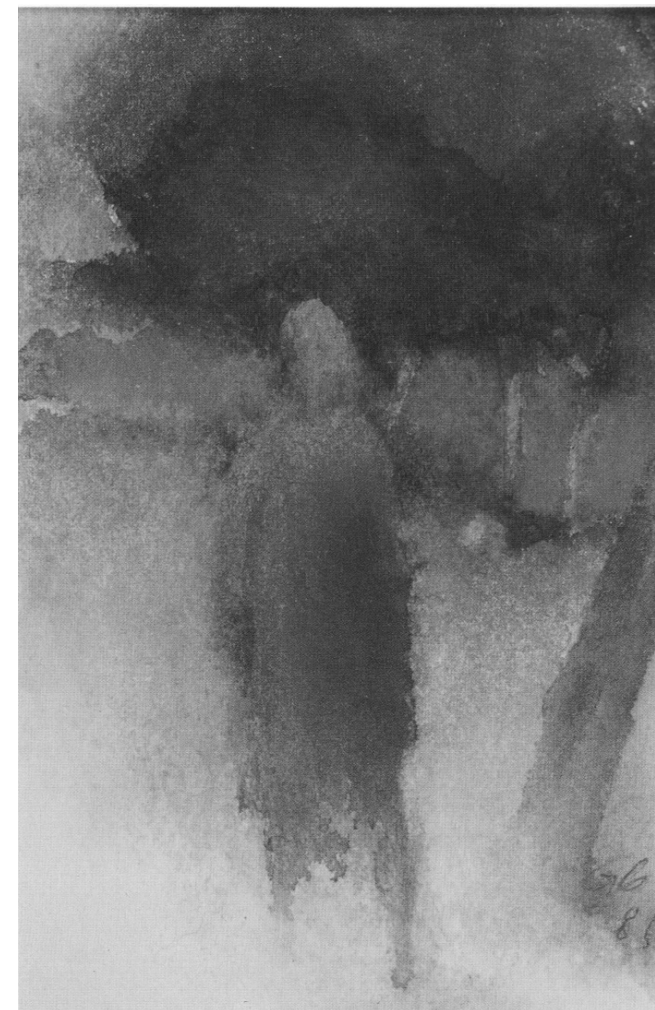
Leneke: "De naam 'Christengemeenschap'... Die geeft voor mij weer, dat de gemeenschap veel groter is dan de daadwerkelijke leden en mensen die de diensten met regelmaat bezoeken, maar dat een ieder die zich christen voelt (ook overleden, wat prachtig dat zij in elke dienst worden aangesproken) tot die gemeenschap behoort, als hij of zij dat wil."

Omgaan met lijden in ons leven

door Ingrid Deij (gemeente Zeist)

Het lijkt ongelijk verdeeld in de wereld: sommigen hebben succes, werken hard, zijn voortdurend 'in the running' om alle verplichtingen na te komen. Maatschappelijk gezien hebben ze aanzien door hun succes, ze horen erbij, doen ertoe, naar hun mening wordt gevraagd. Anderen zijn zwak, afhankelijk, ziek, oud, gebrekkig, houden het leven nauwelijks vol. Maatschappelijk gezien doen ze er niet toe, ze vereenzamen, voelen zich anderen tot last. Het lijken twee totaal verschillende ervaringswerelden, die elkaar nauwelijks raken. Het is echter wel de vraag wie er voor een grotere uitdaging staat: degene die zich in de wereld kan waarmaken of degene die zich dag na dag staande moet zien te houden met nauwelijks de kracht om de dag door te komen.

Ik ben betrokken bij het pastorale werk in de Zeister gemeente, waar we vanuit de pastorale groep proberen mensen bij te staan die in een moeilijke levensfase terecht komen. Daarnaast ben ik geestelijk verzorger in een (algemeen) hospice in Zeist en begeleid daar mensen, die weten dat ze nog maar kort te leven hebben. Ook heb ik te maken met mensen die levenslang met hindernissen moeten leven – gebrek

'Auf dem Heimweg', Hans Geissberger (1985).
In: 'Übergänge', Aquarelle von Hans Geissberger,
Uitg. Urachhaus

aan energie, terugkerende depressies, psychische belastingen – en met mensen die oud, gebrekkig en afhankelijk worden of langzaam dementeren.

Liefde

Er zijn een aantal grote vragen, die ik in variaties steeds weer tegenkom. 'Heeft mijn leven nog zin als ik zo moet lijden?' Of: 'Ik ben niet bang om dood te zijn, maar ik kan de weg ernaartoe niet aan, ik ben bang voor wat me te wachten staat op de weg naar het sterven toe'. Bij mensen die niet zo direct voor het sterven staan komt vaak de uitputting naar voren: 'Ik heb geen kracht om nog voor mezelf te zorgen, om een ritme in de dag te scheppen, om mijn omgeving gezellig te maken'. Fysieke kracht is er niet, maar ook geen innerlijke kracht.

Zelf ben ik een aantal jaren geleden ook door zo'n periode heen gegaan. Eigenlijk ben ik blij dat ik toen heb kunnen ervaren wat een mens meemaakt als hij verzwakt raakt, de greep op het leven verliest. Die ervaringen maken het mogelijk om van binnenuit mee te voelen wat iemand in een dergelijke situatie ondergaat.

Misschien is dat wel de kern van het probleem: dat je je lijden moet ondergaan, dat je geen greep meer hebt op je dagelijkse werkelijkheid, dat je uitgeleverd bent aan het lot. Eigenlijk stelt het lot je een vraag, die je anders nooit gesteld krijgt: 'Wie ben je nog, nu je niets meer kunt? Waar vind je innerlijk houvast, nu uiterlijk alles wegvalt? Durf je te vertrouwen dat ook in deze diepte, juist in deze diepte, hulp te vinden is?'. Om iemand te helpen om tot innerlijke antwoorden op deze vragen van het lot te komen, kunnen we als naasten en betrokkenen veel bijdragen. Als de ander zich ingebed mag voelen in onze aandacht en zorg, als we met trouw aanwezig zijn en zeker ook als we de ander proberen mee te dragen in het gebed en in de mensenwijdingsdienst, kan er bij de ander ruimte ontstaan om zich innerlijk op te richten, om anders naar de eigen situatie te kunnen kijken en om de moed te vinden een kleine eerste stap te zetten. Liefdevolle aandacht, verbondenheid en trouw kunnen een houvast beteke-

nen. Vaak maakt de ander daarbij een omkeringsproces door.

Ik denk daarbij aan een oudere mevrouw die in het hospice kwam om te sterven. Haar kinderen kwamen heel trouw, iedere dag. Deze mevrouw vond dat heel moeilijk om te aanvaarden, haar kinderen hadden het altijd zo druk, ze hadden wel wat beters te doen dan elke avond bij haar zijn. Het duurde haar te lang, ze voelde zich 'niets nut', zoals ze het uitdrukte. Ik keek naar foto's van haar eigen moeder en grootmoeder, die aan de muur hingen, en vroeg: 'Hoe was dat indertijd voor u zelf, toen uw moeder ging overlijden?'. Ze maakte een gebaar met haar armen alsof ze die geliefde mensen wilde omarmen en zei: 'O, als ik die nog eens bij me zou mogen hebben!'. Toen werd duidelijk, dat haar kinderen wel eens hetzelfde konden voelen voor haar en dáárom elke dag kwamen. Zij, die altijd liefde en genegeheid had gegeven aan haar kinderen, mocht nu leren om zelf liefde te ontvangen. Dat was iets nieuws, iets groots ook voor haar, om zich te mogen koesteren in die warmte. Tevoren had zij die als ongemakkelijk ervaren en dus niet kunnen aanvaarden. Voor iedereen die het moeilijk heeft, maar met name ook voor dementerende mensen, is het van groot belang, dat zij mogen beleven dat er mensen zijn die van hen houden en hen trouw zijn. Mensen die hen kennen uit de tijd dat ze nog goed waren, die liefdevol herinneringen kunnen ophalen of fotoalbums met hen doorbladeren, om weer een gevoel te kunnen krijgen wie ze zijn en wat ze voor hen hebben betekend.

Hoop

Naast het mogen ervaren van liefde, speelt ook de hoop een grote rol in het verwerken en dragen van wat je overkomt. Als er geen hoop is, houdt alles op, je valt in een zwart gat. Er is geen toekomst meer, geen uitzicht. Ook als je gaat sterven kan er hoop zijn. Hoop op een waardig levenseinde, hoop op een leven na dit leven, op het terugzien van

overleden dierbare mensen. Hoop op de ontmoeting met Christus, die met je mee gaat door de dood heen.

Hoop is een thema dat vooral voor mensen met een chronische ziekte, depressie of psychische belasting heel erg moeilijk is. Te weten dat je nog zoveel jaren verder zal moeten ploeteren wekt eerder doffe wanhoop op. Hoop kan in deze situaties soms gevonden worden door te proberen elke dag iets kleins te ontdekken dat je heeft geraakt. Misschien dat ene vogeltje dat vlak bij het raam de kruimels kwam eten die je daar gestrooid had. Misschien het onverwachte telefoontje van iemand die aan je dacht en zich afvroeg hoe het met je ging. De grote uitdaging zit erin om niet te kijken naar de lange termijn, maar naar vandaag. Ik gebruik wel eens het beeld van het manna, uit Exodus. De Israëlieten waren uit Egypte weggetrokken met Mozes en in de dorre woestijn terecht gekomen. Er is niets te eten of te drinken. Er ontstaat onder de mensen opstandigheid, oproer. En dan geeft God dagelijks in de ochtend manna: je mag er van nemen wat je die dag nodig hebt. Als je meer neemt, blijft het niet goed, er komen wormen in en het vergaat. Maar als je precies neemt wat je nodig hebt, heb je te eten voor die dag. Zo kan de hoop opleven dat er iedere dag een beetje hulp voor je kan zijn, precies zoveel als je nodig hebt om het vol te houden. Als je ernaar zoekt, je ervoor openstelt, kan het je bereiken.

Oude mensen hebben vaak moeite met het gevoel: hoe lang moet ik dit nog volhouden? Hoe houd ik het uit? Het perspectief is: toenemende afhankelijkheid, moeite, vergeetachtigheid. Bekende beelden die wat hoop brengen zijn: een boeket bloemen, waar geleidelijk wat bloemen van vergaan, blijft mooi, als je het opnieuw schikt. Of: je kunt ook muziek maken op een instrument waarvan een snaar gebroken is. Binnen de beperking is nog veel mogelijk, zeker innerlijk.

Kortgeleden kreeg ik in dit verband een ont-

roerend bericht van een oude dame, die ik regelmatig bezoek: "Ik ben weer vol goede moed, want mijn engel gaf mij een waarschuwend sein: 'Gebruik de tijd die je nu nog rest zo goed mogelijk. Nu kun je nog meebouwen aan het Rijk Gods, waar Christus steeds over sprak. Als je naar de geestelijke wereld bent vertrokken, kan dat niet meer'. Dat is dus een ander bewustzijn dan: hoe lang nog, hoeveel tijd moet ik hier nog uitzitten? De passieve houding wordt dan actief. Daar voel ik me nu dus veel opgewekter bij."

Haar bericht laat zien, dat het leven er met een andere blikrichting totaal anders uitziet, terwijl de omstandigheden dezelfde blijven. Het doet er toe hoe ik in mijn situatie ga staan. Ik kan mijn omstandigheden niet veranderen, maar ik ben wel vrij in de manier waarop ik met die omstandigheden omga.

Geloof

Dieper dan de perspectieven van de hoop en de liefde ligt het perspectief van het geloof. Het geloof (het Griekse *pistis* betekent ook 'vertrouwen') vormt de basis van ons levensgevoel. Ook dat vormt zich in een wisselwerking. Op het dieptepunt van mijn ziekte kon ik beleven dat er nog altijd iets onder mij was, of liever gezegd, dat Iemand Zijn hand onder mij hield. Ik mocht daarin rusten, ik hoefde alleen maar te zijn en mij gedragen weten. Zo vol vertrouwen te mogen 'zijn' brengt ook het gevoel er te mógen zijn, in je kwetsbaarheid, in je gewond zijn, met je fouten en je pijn. Het is een soort overgave, een thuiskomen bij de Heer van het lot. Het is een voelend weten dat het goed is zo, zelfs als een objectieve buitenstaander mijn lijden ondraaglijk zou vinden; eerder 'zin-ervaring' dan zingeving. In mijn werk kan ik deze zinervaring af en toe als een moment van genade bemerken. Na alle strijd en onrust, na alle angst, kan er vrede ontstaan. Overgave. Soms zie ik het pas na het opbaren: alle pijn en lijden is van

het gelaat verdwenen. De betrokkene ziet er jaren jonger uit en er straalt licht uit van het gezicht.

Ik wil graag afsluiten met zo'n moment uit de praktijk in het hospice. Een oude weduwnaar, ooit werkzaam als graficus – hij ontwierp letters, maakte boekomslagen; in zijn vrije tijd schilderde hij graag en goed. Hij was zeer verbonden met zijn kinderen en kleinkinderen. Hij was al een tijd bij ons in het hospice, zijn ziekte bracht niet veel pijn met zich mee, wel steeds meer malaise. Het was eind november, hij begon er tegenop te zien dat hij met Kerstmis nog in leven zou moeten zijn. Het leven was een zware last geworden, het was nu genoeg, vond hij. Ik sprak hem regelmatig, hij kon heel boeiend vertellen. Hij leende me een boek uit van voor de oorlog, dat leek hem wel wat voor mij. Hij had zelf de kaft ontworpen, het zag

er mooi in balans uit. Ik vond er een passage in over de zin van het leven en het lijden. Die wilde ik hem voorlezen, toen ik de volgende week weer bij hem langs ging. Maar hij had een vraag: 'Wilt u erbij zijn als ik euthanasie krijg?'. Het was nog niet duidelijk wanneer dat zou plaatsvinden. Hij zou het prettig vinden als ik erbij zou zijn, want we hadden iets met elkaar opgebouwd. Ik aarzelde, maar hield het wel open. Lange tijd was het stil. Vanuit het besef dat hij een religieuze achtergrond had, waarvan hij lang geleden afstand had genomen, stelde ik hem voor om samen te bidden. Hij stemde er mee in. Nadien waren we ook weer lang samen stil. Ik nam afscheid. De volgende dag hoorde ik dat hij na mijn bezoek nog zijn kleinkinderen had gezien, in coma was geraakt en gestorven. Hij was thuisgekomen.

De kracht van Christus in de levensloop

door Marianne de Nooij (geestelijke gemeente Amsterdam)

Om meer zicht te krijgen op de betekenis en zin van je leven, kun je je eigen biografie gaan onderzoeken aan de hand van wetmatigheden zoals die in de biografiek-literatuur zijn beschreven. En dan kun je tot interessante ontdekkingen komen. Gebeurtenissen die je eerder nog niet met elkaar in verband had gebracht, krijgen een nieuwe dimensie als je ze kunt beschouwen in hun biografische context.

Door opeenvolgende perioden heen verwerf je in je leven steeds weer nieuwe mogelijkheden om je lot op aarde vorm te geven. In die ontwikkeling verandert ook je verhouding tot Christus, die ons het hogere wezen van de mens naderbij brengt. In haar boek 'Christuswerken in der Biographie' (Uitg. Urachhaus) beschrijft Irene Johanson hoe de relatie tot Christus zich in de loop van het leven voortdurend vernieuwt. Als in de ene periode iets afsterft, zijn de knoppen van dat

wat zich in een volgende periode wil ontploffen reeds gevormd. Met name in dit proces van sterven en ontstaan van nieuw leven wordt de kracht van Christus zichtbaar.

Aardse vrijheid

De dichter Novalis spreekt een diepe waarheid uit in zijn woorden "Als een mens sterft wordt er een geest geboren, als een mens wordt geboren, sterft er een geest". Met het sterven van een vrije geest, die zich belichaamt in een aardse zuigeling, moet de vrijheid helemaal opnieuw worden verworven. Dat gebeurt in het moeizame proces van oprichten, spreken en denken. In dit verwerven van aardse vrijheid is de kracht van Christus volop werkzaam: in het oprichten, in het leren spreken waarin het woord kan gaan klinken, in het vermogen om te denken waarin de mens zijn toegang tot de

niet-zintuiglijke, geestelijke wereld hervindt. Tot het achtste, negende jaar leeft het kind voornamelijk in de nabootsing en gaat zonder echte zelfwaarneming op in de groepen waar het deel van uitmaakt. En dan komt er in de tweede zevenjaarsperiode een moment dat het vertrouwen, dat alles is zoals het is en dat dat in wezen ook goed is, breekt. Het kind merkt, dat het anders is dan alle anderen. Het doet de pijnlijke ontdekking, dat lang niet alles goud is wat er blinkt. Tegelijk met het geloof in Sint Nicolaas sterft er een hele kinderwereld.

Wat gaandeweg steeds meer uit dit sterfproces vrijkomt, is het vermogen om te leren. Het kind kan de wereld in al zijn vormenrijkdom gaan leren begrijpen en zo leren om in de wereld te werken, om zijn lot vorm te geven. Wanneer een kind met vreugde leert, zijn interesse gewekt wordt voor de natuur, geschiedenis, taal en getal en het al lerend de wereld leert liefhebben, dan is in hem 'de leraar van de mensenliefde' – zoals Christus in de zondagsdienst voor de kinderen wordt genoemd – werkzaam. Door de liefde kan een kind op een nieuwe manier in de wereld gaan geloven, in zichzelf geloven en ontstaat er een bodem waarin de latere levensidealen kunnen wortelen.

Met de geslachtelijke rijping wordt de ziel wakker in al haar hartstochten, driften en begeerten en in het lichaam komen de krachten van de voortplanting vrij. Maar het eigen Ik, de stuurman van het schip, is nog niet vrij beschikbaar voor de zelfopvoeding, voor het zelfstandige oordeel, voor het aansturen van lichaam en ziel. De gevaren die dreigen zijn echter niet alleen die van de verslavingen, de seksualiteit, de lokkende criminaliteit. Want voor jongeren waarmee de volwassenen min of meer tevreden zijn, dreigt het gevaar van de aanpassing aan wat reeds geworden is, de verburgerlijking, de verlamming in de voornemens waarmee je ooit naar de aarde kwam.

Uiteenlopende culturen over de hele wereld

kennen inwijdingsmomenten, waarop een kind wordt opgenomen in de wereld van de volwassenen. In de Christengemeenschap wordt met kinderen rond hun veertiende jaar het sacrament van de jeugdwijding gevierd. Hierin wordt Christus aangesproken als het licht voor de ziel, de leider op de levensweg, de schenker van vreugde, de trooster in het lijden. Deze vier kwaliteiten kun je je leven lang goed gebruiken, maar met name in de groei naar de volwassenheid is de kracht van Christus in dit sacramentele geschenk een kostbare hulp.

Van binnen uit stralen

Met het volwassen worden in de vierde zevenjaarsperiode gaat de mondige mens steeds meer zijn eigen weg. Hij bepaalt steeds meer *zelf* of de kracht van Christus in hem werkzaam mag zijn, of hij Christus erkent als zijn helpende leider. De levensopgaven worden voorbereid: wat is er nodig in de wereld, wie heeft *mij* nodig? Hoe leer ik met mijzelf om te gaan en het met anderen uit te houden?

Als het dertigste jaar is gepasseerd maakt menigeen een ervaring van verlies door. Er begint tekening te komen in het beroepsleven, vriendenkring, collega's, levenspartner. En dan komen de teleurstellingen, want het is allemaal toch wat anders dan je je had voorgesteld. Niet zelden leidt dit tot de depressies van de *midlife crisis*. Wanneer je deze crisis kunt herkennen als een beproeving, als een 'examen' in het midden van je leven, dan kan het tot een Christuservaring worden, een ervaren van sterven en opstaan.

In de beproevingen van het levensmidden gaat het er niet om iets te presteren of veel te weten. Het gaat er om de eigen onmacht te leren uithouden, te doorlijden en wakker te worden voor wat er nieuw, hoe klein en zwak ook, in jou wil gaan groeien. Het is dit wordende en toekomstige, dat Christus in ons sterk maakt. In het doormaken van de crisis kan je leven, dat voorheen nog van

buiten af verwarmd en verlicht werd, van binnen uit gaan stralen, licht en warmte verspreiden. Wie deze beproeving doormaakt, leert op een nieuwe manier lief te hebben. Na het veertigste jaar heb je, zowel in je beroep als in het overige leven, een schat aan ervaringen opgedaan. Vanuit alles wat je hebt ontvangen, waaronder ook de vruchten van doorgemaakte crises, kan in de zevende zevenjaarsperiode de behoefte ontstaan hiervan weg te schenken en het lot van anderen te dienen. Voor menigeen verdicht de werkzaamheid van Christus in zijn leven zich nu tot een eigen persoonlijke ervaring, tot een zelf waarnemen van zijn aanwezigheid, tot een bewust worden van hoe Christus in ons en door ons in de wereld werkt.

Storm op het meer

Wanneer je in het leven van leerling en raadvrager steeds meer tot leraar en raadgever wordt, kom je zonder twijfel ook je eigen onvermogen tegen en raak je in situaties waartegen je niet bent opgewassen. Het evangelie vertelt het verhaal van de leerlin-

gen van Jezus, die met hun boot terecht komen in de storm op het meer (Joh. 6, 16). Hun meester is niet bij hen en de angst overvalt hen, dat de boot zal vergaan in de storm van het lot. 'Ik kan het niet!', wie kent niet deze noodkreet in situaties waar je meer dan ooit zou moeten kunnen, in je beroep, in je relatie, overal waar je niet gemist kunt worden.

In het verhaal van de storm op het meer maken de leerlingen een nieuwe ervaring door: Christus nadert en zegt 'Ik ben, vreest niet!'. Hij zegt niet 'Ik ben jullie meester', maar 'Ik ben'. Daarmee wekt hij het eigene in elk van de leerlingen. De leraar die hen van buitenaf onderwees, begint nu in hen van binnen uit te werken. De leerlingen willen hem in hun boot opnemen en meteen is de boot aan land, precies daar waar ze heen wilden.

Wanneer we ons overvraagd voelen, met onszelf en anderen in de knoop liggen en strijd voeren, wanneer we te maken hebben met de hoge golven van de storm in ons lot, dan kun je de ervaring opdoen dat er iemand nadert, die voorheen als leraar en

raadgever sprak, maar die nu in ons en door ons heen tot anderen spreekt: Ik ben. Je bent het zelf en toch ook niet, want de ander beleeft dit wezen ook als een Ik-ben. Hij spreekt door ieder heen die daar in vrijheid ruimte voor maakt: hij die in vrede is met de wereld en deze vrede ook aan ons wil geven.

De periode na het vijftigste jaar wordt in de volksmond wel 'de tweede lente' genoemd. In het zicht van het ouder worden, komen de jeugdkrachten nog een keer tot leven. Dat kan zich uiten in cosmetische verjongingspogingen of echtscheiding en op zoek gaan naar een veel jongere partner. De kwaliteiten van het kind zijn kunnen echter ook op een andere manier worden verworven: onbevangenheid, vertrouwen in het leven, openheid voor een geestelijke werkelijkheid, liefde die boven het persoonlijke belang uitstijgt, verwondering. Daarmee werk je aan de vervulling van het evangeliewoord: als je niet wordt als de kinderen, kun je het hemelrijk niet binnengaan.

In de negende zevenjaarsperiode krijgt menigeen zelf of in zijn nabije omgeving te maken met ernstige ziekte, wat ons er aan herinnert dat het aardse leven eindig is. Het zelfbeeld van de ijverige, innerlijk strevende, succesvolle man of vrouw verandert en het eigen falen, het inzicht dat de vlucht ook vaak een vlucht was, komt als zelfkennis beschikbaar. Je constateert dat dingen die je in je

leven hebt opgebouwd niet door anderen worden voortgezet. Grootouders zien met lede ogen aan hoe hun kleinkinderen heel anders worden opgevoed dan zij denken dat juist is.

Door deze sterfervaringen kun je in een depressie terecht komen. De sterfervaringen zijn echter in wezen inwijdingsprocessen, beproevingen die een mens helemaal alleen moet doorstaan om – voordat hij daadwerkelijk sterft – reeds hier op aarde te ervaren wat in hem onsterfelijk is. In het doormaken hiervan kan de waarheid werkzaam worden van het woord: 'Ik ben de opstanding en het leven, wie in mij gelooft leeft, ook wanneer hij sterft'. Wie de liefde van Christus in zich laat werken, ontdekt dat zijn sterfervaringen hem helpen het leven te vinden waar geen dood meer heerst en dat je daar al tijdens het leven op aarde een begin mee kunt maken. Het gebedsleven – en daarin het Onze Vader – kan dan nog weer een geheel nieuwe kwaliteit krijgen, want vanuit de doorgemaakte ervaringen is 'uw rijk' immers veel concreter geworden.

Zoals Christus in het kleine kind werkzaam is om hem het gereedschap voor zijn menszijn op aarde te leren hanteren – het oprichten, het spreken en denken –, zo is hij in de ouder wordende mens werkzaam om hem het gereedschap te leren hanteren voor het leven in de geestelijke wereld – loslaten, vertrouwen en ontwaken.

'Storm op het meer', Manfred Welzel (ca. 2000). Voorstudie voor bronswerk

Het bewogen begin

In de serie 'Het bewogen begin' staan pioniers in de Christengemeenschap centraal: wat heeft hen bewogen en welke van hun impulsen zouden in onze tijd verder ontwikkeld kunnen worden?

Ludovicus Mirandolle

Bescheiden – Grote liefde voor mensen – Streng in het geestgebied

door Corry de Roo-Vierdag (gemeente Den Haag)

Het leven en werken van priester, componist, schilder en schrijver Ludovicus Mirandolle (1904-1974) stond volledig in dienst van Christus. Ludo Mirandolle wordt op 21 september 1904 in Hamburg geboren als kind van een Duitse moeder en een Nederlandse vader. In 1905 verhuist de familie naar Amsterdam: vader, moeder, twee kinderen uit het eerste huwelijk van zijn moeder (Alfons en Adèle Wulff) en de drie jaar oudere broer Willem. Men ziet Ludo op oude foto's met een fijn, ernstig gezicht.

Schilder en musicus

Als de broers Mirandolle op 19- en 16-jarige leeftijd in een etalage boeken zien van Rudolf Steiner, besluiten ze meteen die te kopen. Ze zijn na het lezen zo enthousiast, dat ze zo snel

mogelijk een reis naar Dornach willen ondernemen om deze buitengewone auteur te zien, te horen en te spreken. Al in Amsterdam horen zij, samen met de latere geestelijke Cornelis Los, begin 1921 Rudolf Steiner spreken in het gebouw van de Vrije Gemeente. In 1922 reizen de twee broers naar Dornach, waar Ludo op 25 april 1922 lid wordt van de Antroposofische Vereniging. Twee jaar later wordt hij klasselid en krijgt toestemming van Rudolf Steiner 'im Sinne des Goetheanum' schilderlessen te geven. In de jaren 1922-'24 studeert hij aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam; tot 1926 studeert hij bovendien klarinet en compositie in Parijs.

Nadat hij Friedrich Rittelmeyer, Christian Geyer en Emil Bock in juli 1922 in de *Schreinerei* in Dornach over de voorgenomen stichting van de Christengemeenschap hoort spreken, onderneemt Ludo nog dat jaar pogingen om de beweging in Nederland te introduceren. Een respons blijft uit en daarom besluit hij na de antroposofisch-pedagogische conferentie in Arnhem van juli 1924 op eigen initiatief naar Stuttgart te gaan, om daar de conferentie van de Christengemeenschap bij te wonen en enige cur-

Ludo (links) en Willem Mirandolle

sussen te bezoeken die daar als 'seminarie' worden gegeven. Na die conferentie in Arnhem ontwaakt in Nederland de belangstelling en in het voorjaar van 1925 begeleidt hij Emil Bock op een reis hierheen. In het voorjaar van 1926 komen Friedrich Rittelmeyer, Emil Bock en Heinrich Ogilvie naar Den Haag. Tijdens dit bezoek wordt ten huize van Gerrit Gerretsen, die ook geestelijke in de Christengemeenschap zal worden, de eerste mensenwijdingsdienst in Nederland gehouden, waarbij Ludo Mirandolle ministreert.

Als Gerretsen en Los op 19 december 1926 in Stuttgart gewijd zijn en Rittelmeyer op het station afscheid neemt van de nieuwe priesters, zegt hij – aldus Ogilvie – vriendelijk: "Mirandöllchen muss noch älter werden". Ogilvie voegt daaraan toe: "Dit klopt en toch is Mirandolle eigenlijk geestelijk de oudste van ons vieren". In hem leeft niet alleen een grote, oude wijsheid, maar hij heeft ook een verbluffend inzicht in het praktische leven en een legendarische belezenheid.

Schrijver en componist

In het jaar 1928 ontvangt Ludo Mirandolle de priesterwijding en begint meteen met zijn werk als priester in de Amsterdamse gemeente, naast Heinrich Ogilvie. Met Ogilvie samen ontstaan nieuwe vertalingen van het Nieuwe Testament uit het Grieks, aan de hand van de Duitse vertaling van Emil Bock in 1930; later vertaalt hij ook alle pericopen die in de mensenwijdingsdienst gelezen worden. Dan verschijnt de brochure "Beeld – Woord – Daad", in hetzelfde jaar ook een privé-uitgave over het boek Job en een jaar later "Jeanne d'Arc – haar leven, wezen, betekenis".

Intussen heeft Ludo zich naast Hebreeuws ook Koptisch, Aramees, spijkerschrift en Egyptische hiëroglfen eigen gemaakt en houdt hij zich bezig met de mysteriescholen in de oudheid. Hiervan getuigen latere vertalingen als "Broeder Dood in Babylon", "Waarheid en schoonheid" en enige hym-

nen uit de "Pistis Sophia". Indrukwekkend ervaart men hierin hoe het Licht door de Duisternis wordt bedreigd en dat slechts het geloof aan het Licht, het roepen naar het Licht redding brengt.

Dan zijn er de vele composities, ondermeer voor klarinet, piano, blaaskwintet en het prachtige "Glorification" voor trompet en orgel. Het blaaskwintet wordt in Parijs door de radio uitgezonden, waarbij Ludo de gelegenheid te baat neemt iets over Rudolf Steiner te vertellen. In Frankrijk noemt men hem een subtiel musicus met geraffineerde, nieuwsgierigheid wekkende nieuwe vormen. Zijn latere composities hebben vaak een verbinding met het religieuze: "La Sagesse parle d'elle même", met teksten uit de Spreuken, "Deux Chants spirituels" met teksten naar het boek Jona, de evangeliën en de Apocalyps.

In 1932 trouwt hij met Annie Sleeswijk, een pianiste die in Parijs leerling is van Marguerite Long en Yvonne Léfébure. Zij geeft ook recitals en krijgt lovende recensies. Als Ludo Mirandolle in 1940 priester in Den Haag wordt, gaat zij orgel studeren om de muziek in de mensenwijdingsdienst te verzorgen. Als Mirandolle in 1970 zijn "Méditation du Cours de l'Année" heeft voltooid, een groot jaarboek voor de Christengemeenschap, een doorlopende compositie voor orgel voor de verschillende tijden van het jaar, waaruit de organist zelf gedeelten kan kiezen, spelen Annie Mirandolle en Elisabeth Anema, de vrouw van de priester Herman Anema, hier lange jaren uit. Het is een moeilijk maar ongelooflijk rijk werk. Het werk begint met Advent: tonen uit donkere diepten wevend, waar dan zacht het licht indaalt; Kerstmis met zacht verzwevende septimen als uitdrukking van het verheven gebeuren; Epifanie: drie-maal het sterrebelevens, waaraan harte-warmte wordt toegevoegd; Pasen juichend; Johannes lichtend van kleur en een moment een stemming als van een kerstlied; Michaël krachtig, ernstig, met grote liefde.

Annie en Ludo Mirandolle

Toen ik voor het eerst, zonder te weten wat het was, de Johannes-muziek uit deze cyclus hoorde was ik zo blij tussen de delen van de mensenwijdingsdienst de samenhang met de tekst en de delen onderling te horen, dat ik na de dienst vroeg van wie deze muziek was – die was dus van Ludo Mirandolle! Zo gebeurde het bijvoorbeeld bij de Michaël-muziek, dat ik plotseling een lichtende gestalte bij het altaar zag; ik was als in een andere wereld (dit gedeelte heb ik voor piano gezet). Over zijn muziek wordt heel verschillend geoordeeld, men kan er niets mee beginnen of het is een openbaring. Rudolf Frieling voelt zich door Mirandolles muziek gesterkt tijdens de mensenwijdingsdienst, die hij bij een bezoek aan Den Haag houdt. Hij voelt weer kracht in zijn zwakke constitutie, zegt hij tegen de priester Arie Boogert.

In de jaren dat er niet veel inleidende literatuur beschikbaar is, laat Ludo brochures ver-

schijnen, zoals “De kleuren van de gewaden”, “De kleuren van het altaar in de loop van het jaar”, “De kracht van het geloof” en bijvoorbeeld de “Brieven van de apostelen” uit het Koptisch en “Oorsprong en wezen van het boze”. In zijn artikel “Menschwording” in het blad van de Christengemeenschap (oktober 1949) schrijft hij uitgebreid over de mogelijke ontwikkeling van de mens door het beleven van de mensenwijdingsdienst: “De mensenwijdingsdienst leert ons het reine denken”. Daarmee wil hij de weg naar het reine denken wijzen. In zijn voordrachten spreekt hij daar met grote warmte over.

Goudkorrels

Mirandolle heeft twee schilderijen voor het altaar gemaakt, het eerste voor Amsterdam, het tweede voor Den Haag, dat in 1966 wordt gewijd boven een door hem ontworpen altaar, uitgevoerd door Alex Udo de Haes. Het is heel indrukwekkend, met een stralend geel boven de kruisiging, met daarin het gelaat van de opgestane Christus, vervuld van grote ernst.

Zijn grote werk, “L’Apocalypse de Jean”, dat wordt begonnen in 1948, heeft hij niet kunnen voleindigen doordat hij twee netvliesloslatingen heeft, in 1964 en 1966, en daardoor bijna blind wordt. Wat voltooid wordt is heel boeiend en in een niet te moeilijk Frans geschreven. Het bevat een schat aan informatie over de oude geschiedenis en oude schrijvers van ca. 4000 v.Chr. af. In vele voetnoten worden de teksten waarover hij schrijft of die hij behandelt in de grondtaal weergegeven. Steeds is er zicht op de innerlijke ontwikkeling van mens en mensheid. Meerdere mensen hebben hun dank en bewondering uitgesproken voor deze uitgave, ook theologiestudenten uit Spanje, Canada, Brazilië, Zwitserland.

Het is misschien goed ook nog iets te zeggen over persoonlijke belevenissen van mensen uit zijn tijd. Zij vertellen: Als hij celebreerde, was het alsof er een glans van edel-

stenen om hem heen was. Bij de cursussen die hij gaf, strooide hij altijd ‘goudkorrels’ uit, praktische opmerkingen waar je veel aan had. Bij zijn muziek in de dienst was het of het dak openging en je de sterrenhemel zag. Hij begroette mensen boven aan de trap naar het woonhuis op de eerste verdieping van het kerkgebouw, gaf je een hand en glimlachte heel vriendelijk; toch was ik ook een beetje bang, ik had het idee dat hij dwars door je heen in je ziel kon kijken. Hij sprak over een onderwerp zo dat je moeite had erbij te blijven, maar gaf mij de oefening, mijn bewustzijn op mijn tenen te richten. Ik vroeg hem eens hoe ik het leven zinvol kon leren vinden en hij zei: “Je moet doen wat nodig is”.

Als Mirandolle door blindheid niet meer kan celebreren, zit hij in gewaad, een uur voor de mensenwijdingsdienst begint, als een soort wachter naast het altaar; dat geeft een stemming van eerbied. In de Kerstnacht is er in die jaren om het altaar een zee van kaarslicht, met kaarsen op hoge standaards. Er wordt niet geprekeerd, wel wordt de communie uitgereikt met een volheid van rust en vrede. Aan het einde van de Kersttijd, begin 1974, op Driekoningendag, zondag 6 januari 1974, krijgt Ludo Mirandolle een hartaanval, als hij in gewaad klaarstaat om naar beneden te gaan waar hij een preek zal houden. Hij wordt

naar het ziekenhuis gebracht. Het is hartverscheurend te zien hoe hij tussen twee broeders hangend de smalle trap af naar beneden wordt geholpen, omdat er geen brancard tussen past. Zijn vrouw is lange tijd bij hem op de *intensive care*. Juist als ze thuis is gekomen, komt het bericht van zijn sterven. Terug in het ziekenhuis zeggen de artsen: “Uw man wilde geen verdoving, hij is als een held gestorven”. Rudolf Frieling eindigt zijn *In memoriam* van Mirandolle: “Jetzt sind die heiligen drei Könige mit ihrem herzenswarmen Weisheitslicht die Paten seiner leibbefreiten Existenz”.

Lijdenstijd

Zoon van Jona

door Marjolein te Pas (geestelijke gemeente Driebergen)

In juni 2009 bezocht ik met een groep mensen uit de Pauluskerk de Sint Janskerk in Gouda vanwege de bekende 16e-eeuwse gebrandschilderde ramen. Bij één raam heb ik lang stilgestaan: ‘Jona en de vis’. Het glas werd in 1570 geschonken door het gilde van de viskopers. Jona was hun schutpatroon.

In de grote vis

Het glas refereert aan het boek Jona in het Oude Testament. In dit verhaal krijgt Jona de opdracht van God om naar Ninevé te gaan, de hoofdstad van grootmacht Assyrië. De Hebreëer moet de inwoners de boodschap overbrengen, dat hun stad over

*'De grote vis spuwt Jona uit op het strand'
(16e eeuw). Venster St. Janskerk, Gouda*

veertig dagen omgekeerd zal worden.

In de greep van angst en ontzetting besluit Jona de confrontatie met reus Assyrië niet aan te gaan. Hij scheept zich in en is van zins over zee in tegenovergestelde richting te vluchten. Het schip komt in een zware storm terecht. Jona houdt zijn ogen gesloten. Als de bemanning hem wakker schudt, ziet hij de bui al hangen. "Gooi mij maar overboord, dan zal de storm stillen". De bemanning werpt hem in zee en de rust keert ogenschijnlijk weer.

Normaliter zou dit het einde van het verhaal zijn, maar het gaat verder. Het Goudse raam verbeeldt het mysterie dat zich voltrekt. Jona wordt opgeslokt door een grote vis en na drie dagen en drie nachten op goddelijk bevel uitgespuugd aan wal. Wat is er in de schoot van het zeemonster met Jona gebeurd?

In bepaalde joodse kringen was het een gebruik om in de voorbereiding op Grote Verzoendag naar de zee te reizen om daar alle zonden in zee te werpen. Zij geloofden rotsvast, dat 'de grote vis' al hun zwakheden op zou eten. Gereinigd en gesterkt keerden zij naar huis terug.

Uitverkoren leerlingen van oude mysteriescholen werden in een soort rotsgraf gelegd en door hun begeleiders in een op de dood gelijkende inwijdingsslaap gebracht. De leerling beleefde het graf als 'de mond van een vis'; en de aarde als 'de grote vis', zwemmend in de kosmoszee.

Verzonken in de aarde, in de schoot van de vis, zag de leerling zichzelf: klein, naakt en kaal. En hij wist: dit ben ik. In de ingewanden van de vis mocht de leerling ook een blik werpen in de geestelijke wereld en degene waarnemen die zich 'Ik ben' noemt. Na drie dagen werd de leerling door zijn begeleiders gewekt. Gelouterd en gesterkt wilde de ingewijde maar één ding: in alle bescheidenheid zijn steentje bijdragen om iets van de hemel op aarde te realiseren.

Zou Jona in de schoot van de vis iets dergelijks doorgemaakt hebben? Moest hij iets afleggen, voordat hij gereinigd en gesterkt op weg kon gaan? Nu is hij bereid om een onzekere toekomst tegemoet te gaan, maar hij weet ook dat zijn Heer met hem zal zijn alle dagen en nachten.

*"Ik riep uit mijn nood tot de Heer
en Hij antwoordde mij*

*uit de schoot van het dodenrijk
schreeuwde ik;*

Gij hoorde mijn stem.

*Gij had mij geworpen in de diepte,
in het hart van de zee*

en een waterstroom omving mij;

*al uw brandingen en uw golven gingen
over mij heen. (-)*

*Tot de grondvesten van uw bergen
zank ik neer;*

*de grendels van de aarde waren
voor immer achter mij.*

Toen trok Gij mijn leven

*uit de groeve omhoof
o Heer, mijn God!
(Jona 2, 1-6)*

In de schoot van de aarde

In het Nieuwe Testament wordt Simon Petrus door Jezus 'zoon van Jona' genoemd. De vraag is: wat heeft Petrus met Jona van doen? Simon Petrus is geboren en getogen in Beth-saida (het huis van de vissen). Hij was een visser uit Galilea. Toen hij met zijn broer Andreas aan het vissen was en zij het net uitwierpen, kwam Jezus langs de oever van het meer en riep hun toe: "Komt en volgt mij. Ik zal u tot mensenvissers maken..." en zij volgden Hem.

Simon Petrus lijkt een 'watermens' te zijn met een natuurlijke devotie en religiositeit, een intuïtief aanvoelend mens. Op de vraag van Jezus aan zijn leerlingen "Wie zeggen jullie dat ik ben?" antwoordt Simon Petrus onmiddellijk: "Gij zijt de Christus, de Zoon van de levende God". Hij reageert vanuit een weten dat hem als het ware toevalt, niet verkregen vanuit een zoeken naar hogere inzichten.

Jezus antwoordt hem: "Zalig ben jij, Simon" en dan "zoon van Jona; jij bent Petrus (= rots) en op deze rots zal ik mijn gemeente bouwen ...". Gedurende het hele evangelie wordt echter duidelijk: hij zal de rots in de branding van de Christusgemeenschap worden, maar hij is het nog niet. Het ontbreekt hem nog aan stabiliteit, hij is nog te weinig gegrond, geaard.

Vlak na de scène waarin Simon Petrus de Christus in Jezus herkent, vertelt Jezus zijn leerlingen, dat Hij met hen naar Jeruzalem in Judea zal gaan; dat Hij daar zal lijden, sterven en op de derde dag op zal staan uit de dood. Simon berispt Jezus. Eigenlijk lijkt hij te zeggen: die kant moeten we niet uit, blijf hier in Galilea, geniet van het leven, ga niet naar Judea, de dood tegemoet. Jezus zegt tegen hem: "Ga heen, blijf achter mij, Satan ...".

Simon (= de veranderlijke) doet zijn naam

eer aan. De vraag is of er in het evangelie een gebeurtenis plaatsvindt, waardoor uit hem een Petrus groeien kan. Maakt hij iets mee, vergelijkbaar met 'Jona en de vis', waardoor hij met recht 'zoon van Jona' genoemd kan worden? Wanneer wordt hij zichzelf?

Daarvoor zullen we ons moeten verplaatsen naar die huiveringwekkende nacht, waarin Jezus wordt verraden, gegrepen en meegevoerd. Petrus, verdoofd als een slaapwandler, volgt de troep, angstvallig afstand houdend. Het lukt hem in de hof van de ambtsgebouwen van de hogepriester Kajafas te komen, waar Jezus verhoord wordt. Machteloos en stuk van verdriet warmt hij zich bij een kolenvuur. Ineengedoken als een gewonde vogel zit hij daar, temidden van soldaten en allerlei volk. Zijn zwijgen en droefenis maken hem verdacht.

En dan gebeurt waar hij voor vreesde: "Jij bent toch ook ...". "Jij was toch ook ...". "Ik heb je zelf gezien man, je hoort bij hem...". En Simon Petrus, in het nauw gedreven, beweert steeds heftiger: "Ik ben niet ...". "Ben niet ...". "Ik ken die mens niet!" Hij staat op, vloekt, zweert en loopt weg. Dan kraait de haan. Op dat moment wordt Jezus naar buiten gevoerd. Bij het kraaien van de haan draait Hij zich om en ziet Petrus aan. Hij had het hem gezegd: "Voordat heden de haan zal kraaien, zult gij mij driemaal verloochenen".

De mystica Anna Katarina Emmerich vertelt: Door de blik van Jezus wordt Petrus verpletterd door een gevoel van schuld. Kapot van berouw rent hij weg, bitter wenend, de handen voor het gezicht. Het gevaar, de druk, de angst, de verwarring, de worsteling tussen liefde en vrees ...; afgemat en buiten zinnen van pijn voelt hij zich overgeleverd aan zichzelf en zijn onmacht, zwalkend tussen geloof en ongeloof. Innerlijk hoort hij Jezus' stem: "Waakt, opdat je niet in verzoeking komt".

Waar rende hij naartoe? De Middeleeuwse 'Legenda aurea' van Jacob de Voragine kan

ons verder helpen. *"Toen Petrus na de verloochening Christus' blik op zich voelde rusten, trof dit hem tot in het diepst van zijn wezen. Uit de oerdiepten van zijn ziel stegen de tranen van berouw omhoog als het allereerste teken van een beginnend ontwaaken. Nog steeds als een slaapwandelaar verliet hij de binnenplaats van het huis en liep naar de voet van de berg Sion. Alsof hij door een engel werd geleid, verborg hij zich daar in een grot, die tot in het binnenste van de berg voerde. Terwijl hij daar het herhaalde kraaien van de haan vernam, ontwaakte er met een zeer diep gevoel van berouw en schaamte een nieuwe vonk in hem."*

Men zegt, dat de grot waar Petrus ontwaakte een oeroude onderaardse mysterieplaats is. Drie dagen verbleef Petrus in de berggrot. Wat hij daar in de aarde ondergaat, wordt nergens beschreven. De schriften zwijgen. Met behulp van het boek Jona wil ik proberen een vermoeden uit te spreken.

In alle eenzaamheid verbergt Simon Petrus zich in de aarde, in de grote vis. In de grot, in de schoot van de aarde, komt hij zichzelf tegen. Hij pelt zichzelf af. Laag voor laag ontdoet hij zich van zijn zelfgecreëerde maskers en mantels. Simon wordt kleiner en kleiner, totdat de gelouterde kern van deze mens overblijft. En die kern blijkt de kiem te zijn van de nieuwe mens die uit Simon worden mag. Daar, op die geheiligde plaats, sterft Simon en wordt Petrus geboren. In de diepte van het aardebestaan ontwaakt de basis, de rots, waarop de Christus-gemeenschap in de toekomst bouwen kan. Tenslotte: gedurende de drie dagen dat Simon sterft en Petrus geboren wordt in de diepte, wordt het hulsel van de Christus in de aarde verzonken. Het doorlicht de duistere aarde tot in haar midden. Kan het zijn, dat Simon Petrus, naakt en klein, Zijn bijstand tot in de dood ervaren heeft? Mocht hij diep in de aarde ervaren, dat de 'Ik ben' er zal zijn alle dagen en nachten, dat Hij het leven is in het sterven?

Levensbericht

Johannes Hendrik Willem de Bats

* 11 januari 1931 - † 03 januari 2010

door Ignaz Stegeman (geestelijke gemeente Rotterdam)

*Seegnen wilt ons binnegaan,
Onsen uytganck, heer, daerneven.
Seegnen wilt ons gaen ende staen,
't Daeglycx broot end' allet leven.
Seeghent ons mit salich sterven,
Laet u hemel ons beerven.*

Toen op zondag 3 januari omstreeks 12.30 uur deze woorden in de Rotterdamse kerk gezongen werden, stierf Jan de Bats. Na de zondagsdienst voor de kinderen en de mensenwijdingsdienst had hij samen met de gemeente meebelevd, hoe door kinderen een Driekoningenspel was gespeeld en de

drie koningen juist elk hun gaven hadden geofferd. Hij overleed heel stil en om hem heen verliep het slot van het spel en het vertrek van de kinderen en ouders in grote rust; natuurlijk was er bewogenheid bij alle aanwezigen. Het lot voegde het zo dat hij in de kerkruimte kon blijven, daar kon worden verzorgd en gekist en toen vier dagen opgebaard voor zijn altaar, terwijl dag en nacht bij hem werd gewaakt.

De stille scenerie rond zijn sterfmoment en de houding en gebaren die daarbij optraden, riep bij enkelen die daarvan getuige waren het beeld op van de legende van de vierde

koning. Deze bijzondere vertelling beschrijft de lotsweg van Artaban, die evenals drie andere wijzen uit het Morgenland de ster had zien opgaan en die wilde volgen om de nieuw geboren koning te gaan begroeten en hem zijn offergaven te brengen. Steeds komt hij echter in omstandigheden waar een appèl wordt gedaan op zijn mededogen en zijn grote barmhartigheid doet hem zijn offergaven schenken aan mensen in nood.

Als hij 33 jaar later in Jeruzalem aankomt en meent die nieuwe koning in dit leven niet te hebben gevonden, gebeurt dit ook met de laatste van zijn geschenken: een parel van grote waarde. Terwijl Golgotha zich voltrekt en Artaban op datzelfde ogenblik ook sterft, verschijnt hem in de geest echter zijn Grote Koning en spreekt tot hem: 'Voorwaar, wat gij gedaan hebt aan de geringste van mijn broeders, dat hebt gij aan mij gedaan'. Zijn reis was beëindigd. Zijn schatten waren aangenomen.

Op de grens van leven en sterven

Sinds Jan Willem de Bats op zondag 11

januari 1931 geboren werd in Batavia op Java, heeft zijn leven veel bewogen momenten en episodes gekend. Deze dramatiek in het zich bewegen tussen uitersten is een deel van zijn leven vanaf het allereerste begin. Zo treedt er al een bedreigende crisis in zijn gezondheid op vlak na de geboorte. Ook op Borneo tijdens zijn kinderjaren, als hij onbewust enkele keren de grens van leven en sterven leert kennen in twee keer een zware malaria, in een zwembad als hij bij het duiken met zijn hoofd op de bodem slaat en er luid om hulp geroepen wordt: "Jantje ligt in de sloot" en hij nog net op tijd aan zijn blonde haren uit het water getrokken kan worden.

En dan is er de dramatiek van de Tweede Wereldoorlog door de inval van de Japanners en de terugkeer van zijn moeder naar Java, samen met de drie jongens maar zonder vader. Als Jan de Bats als twaalfjarige door de Japanners als man wordt beschouwd, wordt hij van de rest van het gezin gescheiden en alleen naar een mannenkamp gestuurd. Daar leert hij door landgenoten, die aangesteld zijn om hem en anderen te verzorgen en die hij zou moeten kunnen vertrouwen, groot onrecht kennen. En honger. Hij redt zich uit een ernstige vorm van dysenterie, die hem aan de grens van het leven brengt, door een voor zijn leeftijd ongelofelijke zelfbeheersing en discipline.

Als hij dan na een transport naar een ander jappenkamp een moment van absolute doodsangst doormaakt, terwijl hij al zo verzwakt is, zegt iemand die de nieuw aangekomen jongens opwacht: "Hier zullen we jullie jongens wel weer gezond maken". Deze woorden doorstromen hem met een ongekende kracht, zo vertelt hij later. Als hij de Christengemeenschap heeft leren kennen en het gebaar dat de priester maakt bij de groet 'Christus in U', herkent hij als in een terugblik het gebaar van de rechterarm van die eenvoudige man die geleund stond tegen een kleine pilaar. Wie heeft daar eigenlijk tot hem gesproken?

Omwillen van zijn middelbare school is hij na de oorlog in Zeist op het Jordanlyceum. Daarna studeert hij sociologie in Amsterdam, is actief in het studentencorps, roeit bij Nereus en maakt zijn studie niet af. Wel leert hij in deze tijd brood van Loverendale kennen.

Na zijn militaire diensttijd als tweede luitenant gaat hij werken bij de Veenendaalse Spinnerij en Weverij op de afdeling personeelszaken. Hij is dan in de kost bij de familie Jans, waar hem wordt gezegd: "Hier wordt aan tafel de Bijbel gelezen en gebeden". Voor Jan Willem is dat nieuw, maar hij neemt het op zoals hij alles opneemt: intens. En zijn eigen leger-Bijbel wordt voor hem een veel gelezen en kostbaar bezit. Een ander boek dat Jan Willem in die tijd leert kennen is een boek van Bernard Lievegoed. Hij ontdekt de werkzaamheid van de gedachten die professor Lievegoed daarin ontwikkelt.

In deze tijd vindt ook de ontmoeting plaats tussen Jan de Bats en Didi. Ze besluiten hun levensweg gezamenlijk te gaan en ze trouwen op 20 februari 1960. Ze gaan wonen in Zeist waar Didi een huisje heeft gekocht. De geboorte van Felicia en Folkert brengt hen door de wens naar de doop van de kinderen in contact met de Christengemeenschap. Het lot wilde dat Didi in haar studententijd in Amsterdam bij de familie Ogilvie in de kost is geweest. Jan Willem wil daarna meer weten van die kerk en hij wil de teksten die daar klinken grondig in zich opnemen. Langzaam rijpt in hem de wens en het besluit de opleiding tot priester in de Christengemeenschap te gaan volgen en naar het seminarie in Stuttgart te gaan. Hij neemt afscheid van het NPI in Zeist, waar hij een door hem opgezet boekhoudsysteem en een administratie achterlaat die puntgaaf in orde zijn.

In 1965 gaat Jan Willem naar Stuttgart. Didi blijft met haar twee kinderen achter in Zeist en er breekt voor haar een moeilijke en zware tijd aan. Na de priesterwijding op 23

september 1967 in Berlijn wordt Jan Willem de Bats uitgezonden naar de gemeente Rotterdam, naast Joost Nijkerk. Daar blijft hij actief in het werk tot aan zijn emeritaat in 1993, en nog vele jaren daarna als trouwe bezoeker op zondag, uiteindelijk tot zijn sterven.

Omgevormde smart

Hij houdt van zijn gemeente: de cultus, de mensen, alles! Maar het is niet zonder smart en pijn want het blijkt niet altijd mogelijk de spanningen tussen het werk en thuis in het juiste evenwicht te houden. En als nu gezegd wordt: "Zijn kerk is voor hem alles, maar wij zijn vaak onze vader kwijt", dan hoort dat bij het lot van Jan de Bats én dat van de Christengemeenschap.

Niet alleen in zijn eigen gemeente maar ook in het landelijk kerkgenootschap speelt hij een reeks van jaren een belangrijke rol. De totstandkoming van de Toelagenkas en het Huizenfonds zijn zeer met hem verbonden en we zijn hem als Christengemeenschap in Nederland daarvoor oprecht dank verschuldigd.

Als Jan de Bats in 1993 met emeritaat gaat, leeft in zijn ziel nog heel sterk het moeilijk te verwerken verlies van zijn geliefde schoonzoon enkele jaren daarvoor. Maar vooral speelt vanuit zijn gezondheid de noodzaak om de traumatische ervaringen uit het jappenkamp opnieuw aan te kijken en nog door veel heen te gaan. En dat doet hij! Maar ook kijkt hij de pijn aan die door hemzelf bij anderen is ontstaan.

Die pijn wil hij meedragen al kunnen de gesprekken daarover nog niet met iedereen worden gevoerd. Maar wat hij op aarde nog niet kan, daar lijkt hij gedurende de voorbije dagen intens naar te verlangen en ook al mee bezig te zijn: woorden te spreken in de onhoorbare taal van het hart. Ook in de lotskring van zijn collega's heeft hij juist in de afgelopen drie maanden heel wezenlijke dingen kunnen uitspreken, ordenen en afronden.

Als de vierde wijze uit het Morgenland aan het eind van zijn leven in Jeruzalem aankomt, juist op het moment dat Golgotha zich voltrekt en Christus sterft, offert hij zijn parel van grote waarde omwille van een medemens in nood. De parel is het oerbeeld van smart die is omgevormd tot milde goedheid; een kern van pijn waaromheen in een lang proces laagje voor laagje parelmoer is gelegd.

Jan Willem de Bats heeft in het verborgene stil en op zijn eigen wijze gewerkt aan de

parel die in zijn hart rijpte en hij kende het verlangen dat die parel als offergave zou mogen dienen en worden aangenomen. Zou de bijzondere glimlach die sinds zijn onverwachte sterven rond zijn mond lag er mee kunnen samenhangen, dat voor zijn innerlijk oog die Grote Koning, de Heer van het Mensenlot hem is verschenen? En dat Christus de woorden sprak: "In de harten van je dierbaren, je broeders en je zusters, ben Ik het die deze offergave aanneem".

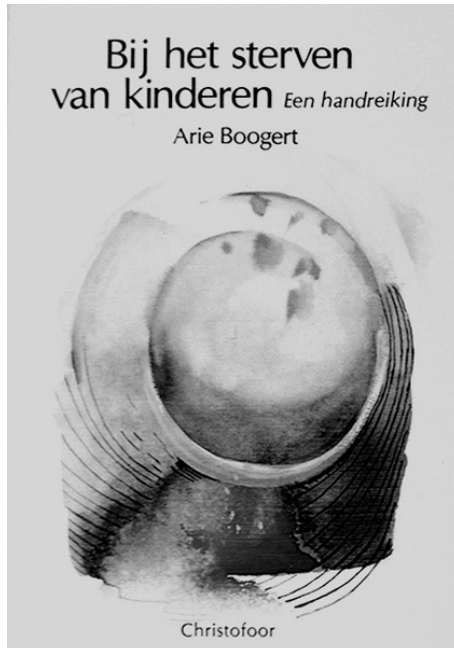
Boeken

Steun en toeverlaat

Bij het sterven van kinderen.

Een handreiking

Arie Boogert, Christofoor 1981,
herdruk april 2010

door Jos van Damme (gemeente Arnhem)

Als in een vaas mooie bloemen een van de knoppen in de ontwikkeling stikt, sterft, kan dat een treurige stemming oproepen ondanks de weelde aan bloemen eromheen. Als een menskind sterft in onze omgeving worden we nog meer getroffen dan wanneer een volwassene overlijdt. Op basis van een eigen ervaring rond het sterven van zijn jonge petekind en zijn werk als geestelijke leidt Arie Boogert ons binnen in de wereld van de kinderen en in de wereld van het sterven. Opdat wij een handreiking krijgen voor zulke situaties.

Kinderen ervaren de wereld heel anders dan volwassenen, voelen zich verwant met de dingen om hen heen. Ook de dood hoort voor kinderen vanzelfsprekend bij het leven. In de loop van hun ontwikkeling verdwijnt die vanzelfsprekendheid geleidelijk. Arie Boogert haalt ervaringen van Elisabeth Kübler-Ross en anderen aan, waaruit blijkt dat net gestorvenen vaak dicht om kinderen heen zijn en dat kinderen hen dan soms waar kunnen nemen. Door die warme beschrijvingen van ervaringen van andere kinderen kan de wereld van het kind voor je gaan leven en dat is van belang om kinderen te kunnen begeleiden als zij zelf gaan sterven of het sterven van anderen meemaken. Zijn we als ouders in gewone omstandigheden altijd al steun en toeverlaat voor onze kinderen, als een kind geconfronteerd wordt met naderend sterven, komt het er helemaal op aan dat we ons kunnen inleven in het beleven van een kind en onze eigen onzekerheid en radeloosheid kunnen verwerken. Een kind is dan net zo hulpeloos als een zwaar ziek kind kan zijn en heeft je begrip nodig, je troost en vooral je nabijheid.

Arie Boogert laat zich inspireren door de liturgische diensten waarmee we in de Christengemeenschap het sterven begeleiden en door de inzichten van Rudolf Steiner. Hij beschrijft hoe de sacramentele handelingen bij de stervenswijding voor de volwassen mens een steun zijn bij het loslaten van het aardeleven en zijn geboorte in de geestelijke wereld. Kinderen ondergaan de dood anders dan volwassenen, omdat zij nog niet door de drempel van het bewustzijn gescheiden zijn van de geestelijke wereld. Daardoor worden we bij het sterven van kinderen ook anders aangesproken in ons menszijn dan bij volwassenen. Het boek bevat een apart deel met een selectie van fragmenten uit lezingen van

Rudolf Steiner waarbij Arie Boogert zijn keuze toelicht en de essentie van het stuk samenvat. De teksten gaan over de processen om het sterven heen, de verbinding tussen gestorvenen en volwassenen en kinderen, en de karmische betekenis van jong gestorvenen. Deze tekstfragmenten kunnen je helpen een gezonde, bewuste houding te ontwikkelen ten opzichte van het stervensproces.

Ook kinderen kunnen plotseling te maken krijgen met de dood van grootouders of klasgenootje. Het is dan goed iets te hebben dat we een kind kunnen geven, een eerste antwoord, een spreuk of een gedicht of een verhaal, waarin kinderen iets van zichzelf kunnen herkennen. Het derde deel van het boek bevat een aantal van zulke gedichten, spreken en verhalen.

Dit boek is al eerder verschenen en beleeft thans een herdruk, die in april 2010 zal verschijnen. Hoewel het in 1981 voor het eerst geschreven is, heeft het niet ingeboet aan actualiteit en is het boek de moeite waard om tot je te nemen als je te maken hebt met het sterven van kinderen in je omgeving.

Iets dat nog nooit was vertoond...

In gesprek met mijn overleden vader

Rob Otte, Uitgeverij Christofoor 2009

door Toon Schmeink
(gemeente Driebergen)

In mijn ouderlijk huis behoorde tijdens de oorlogsjaren een kleine man met een kogelrond kaal hoofd tot de vaste bezoekers. Ik moest hem de eerste keer begroeten als 'meneer Peters'. Zei ik een volgende keer 'Dag meneer Peters', dan haastte mijn vader zich te zeggen dat dit niet meneer Peters was, maar meneer Willemsen. Dit herhaalde zich nog enkele keren totdat ik maar gewoon 'Dag meneer' zei tegen de man met de onbegrijpelijk vele namen.

Op een dag ergens in 1941 dreunt de kleuter Rob Otte de huiskamer binnen. Op tafel ligt een kleine glanzende zwarte machine, het is een pistool. Zijn moeder zegt tegen zijn vader: 'Ruim dat ding even op'. Rob Otte en ik zijn bijna even oud en groeiden tijdens de oorlog op in Amsterdam. Zijn vader was lid van een knokploeg van de Binnenlandse Strijdkrachten. Mijn vader regelde af en toe ambulancetransporten voor de communistische verzetsgroep 'Tramgroep Jansen', waar meneer Peters deel van uitmaakte.

Het is mijn overtuiging dat een grote groep mensen, geboren tussen ongeveer 1930 en 1940, niet alleen de ervaringen van hun ouders maar ook hun eigen feitelijke ervaringen in het dagelijkse leven en daarboven nog de wereldgebeurtenissen als kind in oorlogstijd niet alleen bewust, maar voor een veel groter deel onbewust in hun ziel

heeft opgenomen. Veel van die mensen hebben een ongewone fascinatie voor de Tweede Wereldoorlog, waarmee zij innerlijk nog steeds leven en op gezette tijden worstelen. Met name als het gaat om fenomenen als haat, vergeving, zin van het lijden, opoffering, wraak en verraad.

Of zoals Rob zelf schrijft: "Er was op aarde iets begonnen dat nog nooit was vertoond en daar werd ik op dat moment in geboren ...miljoenen zouden sterven... miljoenen zouden vermoord worden ...mijn geboorte valt samen met een wereldgebeurtenis, waar het gaat om vernietiging en technieken, de overstelpende zichtbaarheid van het kwaad."

Zo is naar mijn indruk ook Rob Otte's boek over zijn vader Herman tot stand gekomen. Niet alleen uit de dringende wens met zijn overleden vader in gesprek te gaan over diens leven, maar ook uit behoefte deze duistere periode '40-'45 in eigen leven nog eens te beschouwen met de kennis en ervaring over de menselijke conditie van een man op gevorderde leeftijd.

Het is een prachtig boek geworden en tegelijk een afschuwelijk verhaal. Herman kan zijn idealen van vrijheid en van de autonomie van zijn eigen verantwoordelijkheid niet trouw blijven. Hij gaat na de oorlog langzaam aan de drank te gronde. Mede uit rancune en felle haat tegen de bezetter en diens Nederlandse handlangers, die er naar zijn mening veel te gemakkelijk vanaf zijn gekomen. Maar ook uit teleurstelling over de verwording van zijn ideale samenleving. Men kan zich afvragen of datgene wat Rob in eerste instantie in de intimiteit van brieven aan zijn dochter Hiske heeft opgeschre-

ven, ook geschikt is voor het veel grotere publiek van een algemene uitgave. De manier waarop Herman wordt geportretteerd is af en toe meer dan schrijnend, al is Rob's liefde voor zijn vader nergens in het boek afwezig. De overigens in bescheiden mate opgenomen geesteswetenschappelijke gezichtspunten over het leven na de dood lijken ook niet voor een algemeen publiek bestemd.

Het slot van het boek – aan de hand van een terugblik op het leven van Nazi-topman Albert Speer – is echter een indrukwekkend requisitoir tegen de doodstraf, die elke reflectie of inkeer onmogelijk maakt. Zo is *In gesprek met mijn overleden vader* een warm pleidooi voor het leven met eerbied voor ontwikkeling en de geest van de toekomst.

Ontvangen boeken

In **De gezondheidsbevorderende kracht van muziek** door O. Damen, G.H. van der Bie en A. Bos (Uitg. Hogeschool Leiden, 2009) worden de uitgangspunten, de kenmerken en praktijkmethoden van de antroposofische muziektherapie beschreven voor ieder die in muziektherapie geïnteresseerd is. Het boek **Praktijkonderzoek in de antroposofische gezondheidszorg** door E.W. Baars en G.H. van der Bie (Uitg. Hogeschool Leiden, 2009) beschrijft de bijdrage van de antroposofische gezondheidszorg aan de ontwikkeling van professionele zorg die georiënteerd is op het individu en welke innovaties daar voor nodig zijn.